

D é l - A m e r i k a

Dél-Amerika a világtérképen

Dél-Amerika egy kontinens a nyugati féltekén, a Csendes-óceán és az Atlanti-óceán között. Legnagyobb része a déli félgömbön található. Gyakran Észak-Amerikával együtt Amerikaként említik. Nevét Amerigo Vespucciról kapta, arról az európairól, aki először jött rá arra, hogy Amerika nem India, hanem új kontinens. Dél-Amerikához 12 független ország tartozik + 1 külbirtok. Ezen kívül egy terület európai ország területének része.

Dél-Amerika területe 17 840 000 km² a Föld felszínének kb. 3,5%-a. 2005-ös adat szerint népessége több mint 371 000 000.

Területe alapján a negyedik legnagyobb kontinens (Ázsia, Afrika és Észak-Amerika után), népessége alapján az ötödik (Ázsia, Afrika, Európa és Észak-Amerika után).

Dél-Amerika műholdtérkép

Földrajz

Földrajzi értelemben Dél-Amerika az amerikai földrész déli része, délre és keletre a Panama-csatornától, ami kettévágja a Panamai-szorost. Dél- és Észak-Amerikát gyakran egy kontinensként vagy szuperkontinensként tartják számon, egyes régióit pedig szubkontinensként. Geopolitikai értelemben egész Panama – közte a csatornától keletre eső rész is – gyakran Észak-Amerika részének számít.

Dél-Amerika földtörténeti szempontból csak nemrég kapcsolódott Észak-Amerikához, 3 millió éve; ekkor alakult ki a Panamai-földszoros. A viszonylag fiatal, szeizmikus szempontból még igen aktív Andok hegység foglalja el a kontinens nyugati részét. Az Andoktól keletre nagyrészt trópusi esőerdők terülnek el, az Amazonas folyó medencéjében. A szárazabb területek közé tartozik Patagónia és a rendkívül száraz Atacama-sivatag.

Dél-Amerikához tartoznak még továbbá különböző szigetek, melyek közigazgatásilag a délamerikai parti országok részei. A karibi szigetvilág még Észak-Amerikához tartozik. A közvetlen dél-amerikai országok határosak a Karib-tengerrel: Kolumbia, Venezuela, Guyana, Suriname és Francia Guyana. Ezeket az országokat összefoglaló néven Karibi-Dél-Amerikának is nevezik.

Dél-Amerika főbb ásványkincsei közé tartoznak a réz, vasérc, ólom és kőolaj. Ezek az ásványkincsek azonban hátráltatták a sokszínű gazdaság kialakulását, a hullámvölgyek, melyeket az államok gazdaságában okoztak, gyakran politikai instabilitást is okoztak.

Dél-Amerika rendkívül sokszínű állatvilág hazája, többek között sok papagájfaj, tarantella, kígyó és emlős őshonos itt.

Dél-Amerika legnagyobb országa terület és népesség alapján is Brazília, utána Argentína. Dél-Amerika régiói: Andok-beli államok, a Guyanák, a Déli kúp és Kelet-Dél-Amerika.

Dél-Amerika történelme

Prekolumbián civilizációk

Valamikor a két kontinens, Észak- és Dél-Amerika nem tartozott egybe. A mai Közép-Amerika helyén kb. 70 millió évvel ezelőtt tenger volt, Dél-Amerika önálló kontinenssziget volt. A földtörténeti harmadkor végén a tengerfenék emelkedni kezdett. Ez és a vulkáni működés alakította ki a mai Közép-Amerikát. Így kapcsolódott össze egymással a két különálló földrész. Amerikában nem kerültek elő ősembermaradványok, és nincsenek emberszabású majmok sem. I. e. kb. 25000-től kezdődően mongoloid törzsek húzódtak Ázsiából a Bering-szoroson keresztül, több hullámban. Egyik részük keletre, egészen Grönland nyugati partjáig, másik részük délre vándorolt. Benépesítették Közép-Amerikát és Dél-Amerikát is. Életmódjuk kezdetleges volt: halászáttal, vadászattal és gyűjtögetéssel szerezték meg táplálékukat. Azok a törzsek, melyek a hegyek fennsíkjaira kerültek, megtanulták a teraszos földművelést, házakat építettek fejlett társadalmi formában éltek. Ellenben azok a törzsek, amelyek lenn maradtak a síkságon, nem jutottak a primitívebb termelési módnál tovább. Nem építettek városokat, nem szerveződtek társadalommá, hanem megmaradtak törzsi közösség szintjén. Eszerint Dél-Amerika lakosságát két nagy csoportra osztjuk: ún. magas kultúrájú és természeti népekre. A magas fokú indián kultúrák viszonylag szűk területre: Kolumbia, Ecuador, Peru és Bolívia magas fennsíkjaira, az Amazonas torkolatában fekvő Marajó szigetre és még néhány helyre korlátozódtak.

Chavín, Tiahuanaco, Csimuk

Az Andok fennsíkjának két legrégebbi magas kultúrája a Chavín- (i. sz. 400-600) és a bolíviai Titicaca-tó partjánál elterülő Tiahuanaco-kultúra (tiawanako) klasszikus korszaka (i. sz. 300-1000) volt. A perui partvidéken harmadik kultúrkörként a legjelentősebb a Chimu-kultúra. Képviselői a mai perui Trujillo, Lambayeque és más tengerközeli városok környékén éltek, jóval az inkák előtt.

A csimuk (chimuk) kultúrtörténeti jelentősége többek között abban rejlik, hogy gazdasági-társadalmi berendezkedésük majdnem pontról pontra fellelhető a későbbi inkáknál. Gazdálkodásuk alapja az intenzív földművelés volt, de szerepet kapott a zsákmányolás, így a vadászat és a halászat is. A társadalmi szervezet magja az ayllu, területi és származási kapcsok által összetartott családok közössége volt. Ez gazdaságilag falukommunát alakított, a földterület egy részét tulajdonában tartotta.

Paracas-kultúra (i. e. 8 - i. sz. 1. század)

A Paracas-kultúra az i. e. 8. században Peru délnyugati partvidékén alakult ki. A legtöbb információt a Paracas-kultúra embereinek életéről a nagy kiterjedésű Holtak városa (Paracas Necropolis) régészeti feltárásából nyerték, amelyet 1950-ben a perui régész, Julio Tello fedezett fel. A nekropoliszban találtak olyan sírt, amely 40 múmiát is tartalmazott. Sokak véleménye szerint a nagy sírkamrák egy-egy család vagy klán tulajdonát képezték, s ide helyezték

őseiket több generáción keresztül. Mindegyik múmia zsinórral volt rögzítve és több rétegű kelmébe csomagolva.

Kivételes szépségű, finom minőségű textíliákat éppúgy használtak államközi kompenzációs megállapodások, diplomáciai és katonai egyezségek megkötéséhez, mint fogadalmi felajánlásként vallásos ceremóniákhoz, illetve temetéseknél halotti lepelként. Ezek a textíliák a gazdagságot és hatalmat szimbolizáltak. Az uralkodók életük során nagy mennyiségű szőttest halmoztak fel és haláluk után ezeket velük temették el. Néhány vallási színhelyen az isteneknek is textíliát áldoztak, ami világosan kifejezi, milyen fontos volt a Paracas-emberek számára.

Az ásatások során előkerült egyes csontvázakon a koponyák erőteljes megnyújtását tapasztalhatjuk, amely az egyén közösségében elfoglalt státuszára utalt. A Paracas-kultúra emberei alkalmazták az „agysebészet” egy kezdetleges formáját, a koponyalékelést. Mint a középkori orvosok, hitték, hogy a homlok véreztetése mindent gyógyít. A paracas doktor a koponya átúrásával gyógyított fizikai traumát, és úgy tűnik pszichológiai rendellenességet is. Sok koponyán csontosodást találtak, ami azt bizonyítja, hogy a beteg túlélte az operációt. Persze lehetetlen megmondani, hogy a beavatkozás hogyan hatott a beteg fizikai vagy pszichikai állapotára.

Tiahuanaco-kultúra (i. e. 3 - i. sz. 10. század)

Peru délkeleti, Bolívia keleti és Chile északi részén, mintegy a Titicaca-tavat körülölelve, egy másik partmenti kultúra jelent meg, amelyet Tiahuanaco-kultúrának neveztek el a tó déli partján levő fő ásatási színhelyről. Tiahuanaco fontos szertartási központ volt, nem igazi város, mert csak ünnepekkor keresték fel. Legnagyobb épületmaradványa a 15 méter magas piramis, leghíresebb építménye pedig a Nap-kapu, amelyet egy kötömbből faragtak ki Virakocsa napisten tiszteletére.

Mocsikák (i. sz. 1-8. század)

Észak-Peru vidékén létrejött kultúra. A mocsikák katonai erődítmény jellegű városállamot hoztak létre, élén katonákkal és papokkal. Öntözéses földművelést végeztek, fejlett volt a fazekasságuk, ötvösművészetük.

Nazca-kultúra (i. sz. 4-9. század)

A Nazca-kultúra a Peru délnyugati partvidékén fekvő Nazca-fennsíkon alakult ki. Időben a Paracas-kultúrát követte, amely erős befolyást gyakorolt rá. Jól ismertek a Nazca-vonalak, amiket a Csendes-óceán menti sivatagos földbe vájtak, lekaparva a felső kavicsréteget. A bevések különböző formákat adnak, főleg állatfigurák vehetőek ki, ez az állatok tiszteletére utal. Érdekes, hogy legjobban csak bizonyos magasság felett láthatóak egészben. Sok elmélet született a rendeltetésükre vonatkozólag, de a legvalószínűbb az, hogy öntözőcsatornáként szolgáltak, ugyanis vannak be- és kimeneti nyílásaik is.

Inkák

Az inkák az Andok völgyében, Cuzco környéken telepedtek le a 10-11. században. Kiszámú törzsi szövetségben élő emberek voltak. A 15. században azonban gyorsan kiterjesztették birodalmuk határait a mai Quitótól Ecuadoron keresztül egészen Közép-Chiléig. A birodalom végpontjai közötti távolság több mint 4500 km volt. Mintegy 12 millió ember élt azon a területen, amely felett az inkák uralkodtak.

Inka település romjai (Ingapirca, Ecuador)

A teraszos földművelést szolgáló inka kőfalak (Ollantaytambo, Peru)

A spanyol hódítás idején az Inka Birodalom volt az amerikai kontinens legnagyobb kiterjedésű állama. Fejlett bányászatuk, kifinomult fémművességük révén hatalmas mennyiségű arany- és ezüstdárgyat halmoztak fel, ami a spanyol hódítók mohóságát azonnal felkeltette. Ilyen hihetetlen gazdag birodalom magas fokú szervezést és adminisztrációs rendszert követelt, és az inkák mindkettőben különlegesen tehetségesek voltak.

Inka kipu (csomóírás)

Ilyen szempontból emlékeztetnek az ókori Rómára. Az Andok térségét négy negyedre osztották fel, amelyet tavantinszujunak hívtak. A negyedekre osztott területet körzetekre és alkörzetekre tagolták, amelyek határai a főváros felé összetartottak, így Cuzco fővárostól sugárszerűen szétágaztak.

Felfedező utak Közép- és Dél-Amerikába

- 1492- Kolumbusz Kristóf első útja az Újvilágba, ahol a Bahama-szigeteken köt ki, majd továbbhajózik Kuba felé
- 1493- Kolumbusz második útja során felfedezi Dominica, Guadeloupe, Puerto Rico és Jamaica szigeteit
- 1498- Kolumbusz harmadik útja során eléri Trinidadot, majd a venezuelai partoknál kiköt Dél-Amerikában
- 1499- Alonso de Ojeda hajójával eléri Guayana és Venezuela partjait
- 1499- Vicente Yanez Pinzón felderíti a guayanai és a brazil partokat, s felfedezi az Amazonas torkolatát és Tobago szigetét
- 1500- Alvarez Cabral elsodródik Brazília partjaihoz és a portugál korona birtokába veszi a területet, majd folytatja útját és a Jóreménység-fokát megkerülve Indiába hajózik
- 1501- Amerigo Vespucci expedíciója Brazília és Patagónia partjainál
- 1502- Kolumbusz negyedik, egyben utolsó útján Közép-Amerika és a Karib-tenger partjait hajózza végig
- 1513- Vasco Nunez de Balboa a Panama-földszoros vidékének felfedezése során átkelt a szárazföldön és először pillantja meg a Csendes-óceánt, melyet Déli-tengernek nevez
- 1513- Juan Ponce de León, Puerto Ricóból észak felé hajózik, ott felfedezi a Golf-áramlatot, és kiköt Florida partjainál
- 1516- Juan Díaz de Solís felfedezi a La Plata folyót
- 1517- Hernandez de Córdoba a Yucatán-félszigeten maja romvárosokat talál

- 1519- Hernán Cortés meghódítja Mexikót
- 1520- Magellán dél felé követi Dél-Amerika partjait, és egy szoroson átvágva a Tűzföldtől északra kiér a Csendes-óceánra
- 1524- Francisco Pizarro Dél-Amerika nyugati partja mentén hajójával felderítő utakra indul (-1527)
- 1525- Cortez Honduras felé tart katonáival
- 1527- Cortez expedíciót küld Mexikóból a Fülöp-szigetekre
- 1531- Diego de Ordás az Amazonas és az Orinoco vízrendszerét deríti fel. Az ekkor felfedezett Guyana azonban sokáig nem érdekelte a spanyolokat.
- 1532- Pizarro meghódítja Perut, majd leigazza az inka birodalmat
- 1535- Pedro de Mendoza az „Aranyország” (El Dorado) után kutatva, argentin területekre jut. 1536-ban megalapítja Buenos Aiest. Arany és ezüst híján, s az ellenséges indiánoktól körülvéve a spanyolok azonban hamar elhagyják a partvidéket és a várost, melynek újraalapítására 1580-ban kerül sor.
- 1535- Diego d'Almagro két évig tartó útja az Andokon át Közép-Chilébe
- 1538 Gonzalo Jiménez Quesada megalapítja Új-Granadát, melynek székhelye Bogota lett
- 1540- Chile rendszeres meghódítása Pedro de Valdivia nevéhez fűződik, aki megalapította Santiago (1541), Concepción (1550) és Valdivia (1552) városokat. Az indián őslakossággal azonban évszázadokig tartó háborúskodás kezdődött, innen az „indiai Flandria” elnevezés
- 1540- Francisco Vasquez de Coronado expedíciót indít Mexikóból Arizóna és Új-Mexikó területére
- 1540- Francisco de Orellana Ecuadorból a Napo folyón hajózva eléri az Amazonast és végig evez az Atlanti-óceánig

Az európai hódítás

1494-ben Portugália és Spanyolország, a kor két tengeri nagyhatalma, arra számítva, hogy nyugat felé újabb földeket fognak felfedezni, aláírta a tordesillasi szerződést, melyben meggyeztek, hogy minden Európán kívüli területet egyenlő arányban osztanak fel egymás között. A szerződés képzeletbeli vonalat húzott észak-déli irányban kb. 2060 km-re a Zöld-foki szigektől nyugatra (46° 37' W körül). A szerződés értelmében a vonaltól nyugatra minden föld Spanyolországé (ez Dél-Amerika nagy részét is jelenti), keletre pedig Portugáliáé. Mivel a földrajzi hosszúság mérése akkoriban még nem állt magas szinten, a vonalhoz nem igazodtak pontosan, így sikerült Portugáliának megszereznie Brazíliát is, ami a meridiántól nyugatra volt.

Az 1530-as évektől Dél-Amerika népét és természeti kincseit egyre inkább kihasználták az idegen konkvisztádorok, először a spanyolok, aztán a portugálok. Az egymással versengő gyarmatosítók gyarmatokra osztották a területet.

Az európai betegségek (himlő, influenza, kanyaró és tífusz), amelyre a helyi népesség immunrendszere nem volt felkészülve, valamint a kegyetlen kényszermunka az haciendákon és a bányákban alaposan megtizedelte az őslakosságot. Helyükre afrikai rabszolgákat hoztak.

A spanyolok igyekeztek az őslakosságot áttéríteni a kereszténységre, és siettek véget vetni minden hagyománynak és kulturális gyakorlatnak, ami hátráltatta őket ebben. Mindez azonban csak részben járt sikerrel, mert az őslakosok keverték a katolikus vallást hagyományos hitükkel. A nyelvüket a spanyolok nem igyekeztek olyan mértékben rákényszeríteni a népességre,

re, mint a vallásukat, és a katolikus egyház kecsua, nahuatl és guaraní nyelvű evangelizációja segítette az amerikai nyelvek terjedését azzal, hogy írással látta el őket.

Az őslakosok végül keveredtek a spanyolokkal, megalkotva a mesztic népeiséget. A meszticnek és az őslakosoknak hatalmas adókat kellett fizetniük a spanyol kormányzat számára, és a törvények megszegéséért keményen megbüntették őket. A spanyolok az őslakosok rengeteg művészi alkotását pogány bálványnak tekintették, és elpusztították; számos arany- és ezüstsobrot beolvasztottak, mielőtt Európába szállították.

Függetlenség

A spanyol gyarmatok a 19. század első felében, a dél-amerikai függetlenségi háborúk során nyerték el függetlenségüket. A harcokat Simón Bolívar és José de San Martín vezették.

Braziliában (ami portugál gyarmat volt) I. Dom Pedro (IV. Péter), a portugál VI. Dom João király fia kiáltotta ki az ország függetlenségét 1822-ben. Ő lett Brazília első császára. A portugál király ezt elfogadta. Bár Bolívar megpróbálta egységben tartani a kontinens spanyol nyelvű országait, azok gyorsan függetlenné váltak egymástól is, és több további harcot is vívtak, például a hármass szövetség háborúját és a csendes-óceáni háborút.

Néhány ország csak a 20. században lett független:

- Trinidad és Tobago, az Egyesült Királyságtól 1962-ben;
- Guyana, az Egyesült Királyságtól, 1966-ban;
- Suriname, holland uralom alól, 1975-ben.

Francia Guyana a mai napig Franciaországhoz tartozik, itt található az Európai Űrügynökség fő űrrepülőtere, a Guyana Űrközpont.

Dél-Amerika térképe

Független államok

Ország	Terület (km ²)	Lakosságszám 2005-ös adatok	Népsűrűség fő/km ²	GDP/PPP USD/fő (2005)	Főváros	Lakosságszám	Hivatalos nyelv
Argentína	2 766 890	39 900 000	15	13 600	Buenos Aires	11 200 000 ⁽¹⁹⁹⁸⁾	spanyol (Rioplatense)
Bolívia	1 098 580	9 000 000	8	2 700	La Paz	1 500 000 ⁽²⁰⁰¹⁾	spanyol, kecsua, ajmara, guaraní
Brazília	8 511 965	188 100 000	22	8 500	Brazíliaváros	1 600 000 ⁽²⁰⁰⁰⁾	portugál
Chile	756 950	16 100 000	22	11 300	Santiago de Chile	5 400 000 ⁽²⁰⁰²⁾	spanyol
Ecuador	283 560	13 500 000	49	3 900	Quito	1 500 000 ⁽²⁰⁰³⁾	spanyol
Guyana	214 970	770 000	4	3 900	Georgetown	250 000 ⁽¹⁹⁹⁸⁾	angol
Kolumbia	1 138 910	43 600 000	42	7 100	Bogotá	7 000 000 ⁽²⁰⁰³⁾	spanyol
Paraguay	406 750	6 500 000	16	4 900	Asunción	1 500 000 ⁽²⁰⁰⁰⁾	spanyol, guaraní
Peru	1 285 220	28 300 000	22	6 000	Lima	7 000 000 ⁽²⁰⁰⁰⁾	spanyol, kecsua, ajmara
Suriname	163 270	440 000	3	4 700	Paramaribo	240 000 ⁽²⁰⁰⁴⁾	holland
Uruguay	176 220	3 400 000	20	10 000	Montevideo	1 400 000 ⁽¹⁹⁹⁶⁾	spanyol (Rioplatense)
Venezuela	912 050	25 700 000	29	6 400	Caracas	2 800 000 ⁽²⁰⁰¹⁾	spanyol

Függő területek

Név	Az ország, amelyhez tartozik	Terület (km ²)	Lakosságszám	Népsűrűség fő/km ²	GDP/PPP USD/fő (2005)	Székhely
Falkland-szigetek	Nagy-Britannia	12 173	3 000 ⁽²⁰⁰³⁾	0,2	25 000	Stanley

Európai országok dél-amerikai területei

Név	Az ország, amelyhez tartozik	Terület (km ²)	Lakosságszám	Népsűrűség fő/km ²	GDP/PPP USD/fő (2005)	Székhely
Francia Guyana	Franciaország	91 000	200 000 ⁽²⁰⁰⁵⁾	2	8 300	Cayenne